

ARTIKKELI

Lapsen kuoleman sureminen, tunteet ja affektit

Pirjo Pöllänen

YTT, tutkija

Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto

pirjo.pollanen@uef.fi

Ismo Björn

dosentti, erikoistutkija

Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto

ismo.bjorn@uef.fi

Abstrakti

Affektit ja tunteet ovat tulleet vahvasti yhteiskunta- ja kulttuuritieteisiin, jopa niin, että puhutaan tutkimuksen affektiivisestä käänteestä (esim. Jokinen ym. 2015; Rinne ym. 2020). Kuolema on yksi emotionaalisisimmista tilanteista ihmisen elämänsä aikana, täynnä affekteja ja tunteita. Tässä artikkelissa pohdimme affektien ja tunteiden välistä suhdetta yhteiskuntatieteellisesti painottuneessa kuolematutkimuksessa. Tutkimuksemme keskittyy kaikkein syvimpään suruun, lapsen kuolemaan. Lähestymme sitä affektiivisena kokemuksena. Affekti on käsitteenä väljä. Se määritellään joksikin, joka on ennen tunteita, ja joka liittyy ruumiillisiin reaktioihin. Selvitämme, millaisia tunteita ja affektiivisuuksia liittyy lapsen kuolemaan. Tutkimuksessa sovelletaan kuljeskelevan etnografian menetelmää (ks. Davydova-Minguet ym. 2022), jossa kuljeskelu ei tapahdu pelkästään konkreettisissa ja fyysisissä paikoissa, vaan etsimme kuoleman affekteja ja tunteita niin ihmisten haastattelupuheesta, epävirallisista keskusteluista omaisten ja kuoleman ammattilaisten kanssa, Facebook-ryhmästä, kuin hautausmaiden hautamuistomerkeistä. Tämän laajan ja monipuolisen aineiston kautta tarkastelemme myös sitä, miten lapsensa menettänyt kohtaa ja hänet kohdataan yhteiskunnan osana, toisin sanoen miten lapsen sureminen ja sen heijastamat tunteet ja affektit rakentuvat osaksi yhteiskuntaa. Tutkimuksemme kautta tuotamme ehkä enemmän uusia kysymyksiä kuin annamme vastauksia.

Avainsanat: affektit, tunteet, kuolema, lapsen kuolema, kuljeskelu, hautausmaat

Abstract: Mourning the death of a child, feelings and affects

Affects and feelings have entered the social and cultural sciences, even to the extent that there is talk of an affective turn in research (e.g. Jokinen et al. 2015; Rinne et al. 2020). Death is one of the most emotional situations in a person's life, full of affects and feelings. In this article, we consider the relationship between affects and feelings in death research with a social science focus. The research focuses on the deepest of griefs, the death of a child, which we approach as an affective experience and an affective condition. As a concept, affect is a condition that is defined as something, is prior to feelings, and includes bodily reactions. We find out what kind of feelings and affects pertain to the death of a child. The research applies a method derived from ethnography (see Davydova-Minguet et al. 2022). We are looking for the affects and feelings related to death in people's interview speech, informal conversations with relatives and death professionals, from a Facebook group, as well as from cemeteries' tombstones. Through this extensive and versatile material, we look at how the person who has lost a child is encountered and encounters others as a part of society, i.e. how grieving the death of a child and the feelings and affects it reflects become part of society. Through our research, we may generate more questions than we give answers.

Keywords: affect, feeling, death, death of a child, wandering, cemeteries

1 Johdanto

Kuolemaan, ja erityisesti lapsen kuolemaan, liittyy monenlaisia tunteita. Keskeinen kuolemaan liitettävä tunne on suru. Se voi pitää sisällään epätoivoa, syytelyä, masentumista, apeutta ja ahdistumista. Kuoleman jälkeisten raskaiden, epätoivoisten ja syvien tunteiden käsittelyssä ja selviytymisessä rituaalien läpikäyminen nähdään usein tapana, jolla omaisensa menettänyt käy läpi suruaan ja muita kuolemaan liittyviä tunteita (esim. Laakso 2000; Koskela 2011). Sureminen on yhteiskunnallisesti säädeltyä, ja suremisen perinteet määrittelevät, kuinka sureva ilmaisee tunteitaan. Surun perinteiden ja rituaalien representointi on tapa ilmaista surua yhteisön hyväksymällä tavalla (ks. Laakso 2000). Kuoleman käsittelyssä ja suremisessa totutuista tavoista poikkeaminen, perinteiden ja rituaalinen rikkominen on eräänlainen poliittinen performanssi. Sen kautta jälkeensä jääneet omaiset ”esittävät” ympäröivälle yhteisölle kuolleen merkitystä, suruaan, mutta muistelu- ja surutyön kautta he osoittavat myös omaa paikkaansa ja asemaansa yhteisössä. (vrt. Laakso 2000; Koskela 2011.)

Artikkeli on saanut alkunsa pohdinnasta, miten kuolema näyttäytyy yhteiskuntatutkimuksessa. Yhteiskuntatieteilijä joutuu etsimään tulokulmaansa kuoleman tutkimisessa. Mitä yhteiskuntapolitiikan tutkija voi kuolemasta tutkia? Kuolema laittaa liikkeelle kulttuurisia prosesseja ja rituaaleja sekä juridisia prosesseja ja byrokratiaa. Esimerkiksi nykyisessä ylijarjaisessa ja monikulttuurisessa tilassa elävä ja liikkeessä oleva ihminen joutuu arjessaan sommittelemaan erilaisten kansallisten, uskonnollisten tai etnisten perinteiden ja rituaalien välissä (ks. Davydova-Minguet & Pöllänen 2023). Hautaamisen käytännöt esimerkiksi Venäjällä tai Thaimaassa ovat erilaiset kuin Suomessa, mutta myös eri kulttuureiden kuolemaperinteen määrittämät raamit surulle ovat liikkeessä ja jatkuvassa muutoksessa (ks. Björn & Davydova-Minguet 2022; Pajari 2014; Pentikäinen 1990.). Kulttuurin- ja perinteentutkijalla on paremmat työkalut rituaalien ja perinteiden tutkimukseen kuin yhteiskuntapolitiikan tutkijalla. Historiantutkija ei tässä hakeudu kirjallisiin arkistoihin, mutta hän voi tutkia hautausmaita arkistoina. Hänelle ne kertovat yhteiskunnan muutoksesta niin kansallisvaltiollisessa kuin ylijarjaisessa kontekstissa. Mediatutkijalle kuolema avautuisi nettikeskusteluissa; aineistoa riittää ja sitä tulee koko ajan lisää, mutta sen metodologia, netnografia, vaatii perehtymistä ja osaamista, jota arjen etnografilla ei ole. Yhteiskuntapolitiikan tutkija on kuolemaa, surua ja affekteja tutkiessaan reunalla, laidassa ja ”vähän väärässä paikassa”. (Davydova-Minguet ym. 2022.)

Yhteiskuntatieteilijöinä meille, yhteiskuntapolitiikan tutkijalle ja yhteiskuntaan keskittyvälle historiantutkijalle, yhteinen lähtökohta, intohimo ja mahdollisuus löytyvät yhteiskuntatieteen affektiivisesta käänteestä (ks. Jokinen ym. 2015; Rinne ym. 2020). Tällä yhteiskuntatutkimuksen affektiivisellä käänteellä viitataan siihen, että ihmistä yhteiskunnan osana tutkittaessa pelkkä kielellinen ja rationaalinen selittäminen ei riitä, vaan tarvitaan käsitteitä, joilla voidaan edetä näiden ohi ja yli. Siinä missä tekstuaalisuuteen pohjautuva yhteiskunnan tutkimus korostaa rationaalisuutta ja rationaalista valintaa yhteiskunnallisen toiminnan (politiikan) pohjana, yhteiskuntatieteen affektiivisessä

käänteessä huomioidaan, että tunteet ja affektit huomioivat sen, että poliittiset toimijat ovat ruumiillisia toimijoita ja tunteet ja affektit ovat ruumiista irrottamattomia, osa kehollisuutta. Ruumiillisuus ja sen mielenliikkeet ovat läsnä kaikessa rationaalisessa toiminnassa ja yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. (Vrt. Mankki ym. 2024.)

Tämän pohdinnan lopputuloksena olemme määritelleet artikkelin tavoitteeksi selvittää, millaisia tunteita ja affektiivisuuksia liittyy lapsen kuolemaan. Tarkastelemme myös sitä, miten lapsensa menettänyt kohtaa ja kohdataan yhteiskunnan osana, toisin sanoen, miten lapsen sureminen sekä sen heijastamat tunteet ja affektit rakentuvat osaksi yhteiskuntaa. Tarkastelemme kuolleen lapsen suremisen tapoja, sitä minkälaisia tunteita ja affekteja erilaiset suremisen tavat heijastavat monipuolisen empiirisen aineistomme kautta, joka koostuu keskusteluista Facebook-ryhmässä, hautausmaakuljeskelusta, asiantuntijahaastatteluista, autoetnografiasta ja kirjoitetusta tekstistä (Tiimalasi-lehti). Lopulta tarkastelumme kohdistuu myös siihen, voiko affektia tai affektiivisuutta edes empiirisesti tavoittaa. Suremisen tavoista ja surun ilmentymisestä eri konteksteissa uskomme löytävämme tunteita, mutta affekti ohikiitävänä, hetkellisenä ruumiillisena kokemuksena on empiirisen tutkimuksen kohteena haastava, ja ehkä jopa tavoittamaton tutkimuskohde. Olemme valmiita hyväksymään tämän epämääräisyyden ja käsitteellisen väljyyden, ja kunnianhimoisesti asetamme artikkelillemme tavoitteeksi tarkastella myös lapsen kuoleman affekteja.

Artikkelin seuraavissa osissa tarkastelemme ensin affektin käsitettä. Keskitymme erityisesti siihen, miten se on tämän tutkimuksen tarpeisiin määritelty. Seuraavaksi käymme läpi artikkelin kontekstin lapsen kuolemaa käsittelevän aikaisemman tutkimuksen kautta sekä esittelemme tutkimuksen metodologian ja aineiston. Osassa neljä esittelemme lapsen kuolemaan liittyviä tunteita ja affekteja tekemämme etnografisen analyysin pohjalta. Lopuksi palaamme artikkelin tavoitteeseen tarkastella lapsen kuolemaan liittyviä tunteita ja affekteja sekä niiden paikkaa yhteiskunnassa.

2 Affektia määrittelemässä, hahmotonta muotoilemassa

Affekteista ja tunteista on tullut viimeisten vuosikymmenten aikana yhteiskunta- ja kulttuuritieteissä niin yleisiä tutkimuksen kohteita tai vähintään tutkimukseen liittyviä näkökulmia, että puhutaan tutkimuksen affektiivisestä käänteestä (esim. Jokinen ym. 2015; Rinne ym. 2020). Mutta samalla, kun affektia käytetään paljon tutkimuksen teoreettisena työkaluna, niin myös affektin määrittely on monimutkaistunut. Tästä on seurannut, että jokainen affektia tutkimuksessaan käyttävä on ikään kuin oikeutettu ja velvoitettu määrittelemään itse, mitä hän käsitteellä tarkoittaa.

Tässä artikkelissa ymmärrämme affektin pitkälti Sara Ahmedin (2004) ja Tuija Saresman (2020) tavoin likimain synonyymina tunteelle, kuitenkin niin, että meidän ajattelussamme tunne ja affekti eroavat toisistaan siinä, että affektia ei voi esittää, siis toisin kuin tunnetta, ja lisäksi affekti pakenee tekstuaalisuutta (Jokinen ym. 2015). Affekti on epämääräinen,

hetkellinen häivähdys jostakin, jota on lopulta lähes mahdotonta tavoittaa, se on asioiden ja tunteiden, tekemisen ja olemisen välissä, siksi ikään kuin kaikkialla, mutta ei lopulta missään. Affektit ovat virtoja ja liikkeitä, jotka tapahtuvat ihmisruumiiden välissä samalla liikuttaen ruumiita ja mieliä monitasoisesti ja monimutkaisesti (Jokinen 2024, 162.) Lähtökohtaisesti olemme kriittisiä affektin kulttuurista ja sosiaalista ohjautuvuutta kohtaan. Affekti on kiinteä osa ihmisenä olemista. Kaikki oleminen perustuu affektiivisuuteen, eikä elämää ja ajattelua voi olla ilman affektoitumista, jossa ruumiillinen yksilö on liikutuksessa ja kosketuksessa toisiin ympärillä oleviin, ja affektoituu kussakin tilanteessa ainutlaatuisesti ilman kulttuurisia koodistoja yksilöiden välisessä kohtaamisessa (Mankki ym. 2024, 32–33). Affektin ymmärtämisessä keskeistä on, että ruumista ja mieltä ei voi erottaa toisistaan, vaan ihmisen ruumis ja mieli ovat kietoutuneita toisiinsa. Ne toimivat yhdessä yksilöllisesti ja kollektiivisesti. (Mankki ym. 2024, 33). Affektit ovat lopulta hankalasti määriteltäviä, epämääräisiä, mutta niiden olemassaolo voidaan tunnistaa niin työelämässä, hyvinvointivaltion olemuksessa kuin kuoleman kohtaamisessa (vrt. Jokinen 2024).

Affekti tarkoittaa eri tieteenaloilla hiukan eri asioita, ja epämääräisyydestään huolimatta, ja ehkä juuri siksi, sitä on sovellettu hyvin monella tavalla (ks. esim. Seppälä ym. 2020; Rinne ym. 2020; Jokinen ym. 2015, Suopajarvi ym. 2019.) Usein affektiivisuuteen keskittyvässä tarkastelussa korostuu ihmisen kokemuksen ja ruumiillisten kohtaamisten tarkastelu osana yhteiskunnallista tutkimusta (vrt. Jokinen ym. 2015). Affektin määrittely aloitetaan tyypillisesti siitä, että määritellään affektin suhdetta tunteeseen tai tehdään eroa affektin ja tunteen välille. Kivimäen ym. (2010, 2) mukaan voidaan karkeasti todeta, että affekti eroaa emootiosta (tunteesta) niin, että emootio yleensä yhdistetään sosiaaliseen ja kulttuuriseen, mutta affekti perustuu biologiaan ja fyysisiin tunnereaktioihin. Joka tapauksessa emootiot (tunteet) ja affektit ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Affekti voidaan ymmärtää tunteen esiasteena, tai voidaan ajatella, että tunne seuraa affektia. Jokinen ym. (2015, 18–19) jakavat suomenkielisen sanan 'tunteet' kahteen: fiiliksiin ja emootioihin. Affektin ymmärtämisen kannalta erityisesti emootioiden ymmärtäminen on tärkeää (ks. myös Ahmed 2004). Ne ovat Jokisen ym. (2015, 18–19) mukaan ”kognitiivisesti tunnistettavia, kielellisesti nimettyjä ja kulttuurisesti tunnistettuja tunteuksia kuten kateus, mustasukkaisuus tai huoli. Ne ovat sosiaalisia ja niistä voi puhua, ne muokkaantuvat vuorovaikutuksessa ja niitä voi teeskennellä.” Toisinaan affektia käytetään myös lähes synonyymina tunteelle, ja tämän artikkelin empiirisessä osuudessa on lähinnä tästä kyse (vrt. Ahmed 2004).

Aikaisemmissa tutkimuksissa (Ahmed 2004; Jokinen ym. 2015; Seppälä ym. 2020; Paasonen 2017) affektin ymmärtäminen rakennetaan yleisesti siis sen suhteessa tunteisiin, ja erityisesti siihen huomioon, että affektin erottaa tunteesta ainakin sen voimakas ruumiillinen tendenssi. Lisäksi yleisesti affektiivisuuteen liitettävä ”ominaisuus” on affektin tekstuaalisuutta pakeneva luonne (Jokinen ym. 2015.) Paasonen (2017) kiteyttää tunteen ja affektin välisen eron siihen, että siinä missä tunteessa on kysymys tunteuksista ja aistimuksista, jotka heräävät kohtaamisessamme maailman kanssa, niin affekti viittaa ensisijaisesti fyysisiin reaktioihin, jotka liikuttavat ruumista tilasta toiseen. Paasonen (2017) erottaa myös emootion tunteesta ja affektista erilliseksi käsitteeksi, joka hänen mukaansa

määrittänyt affektin kautta. Affekti on siis välitön ja fyysinen reaktio, joka edeltää tietoista erittelyä, nimeämistä ja tulkintaa, josta emotio puolestaan on johdannainen, joka viittaa näiden tuntemusten tarkempaan tulkitsemiseen, nimeämiseen ja luokitteluun.

Paasonen (2017) painottaa, että tunne, affekti ja emotio on huomattavasti helpompi erottaa toisistaan käsitteellisellä kuin empiirisellä tasolla. Kuten Rinne ym. (2020, 26–27) kirjoittavat, empiirisesti affekteja voidaan tutkia mistä tahansa kvalitatiivisesta aineistosta, mutta affektin hahmottaminen on aina yhtä vaikeaa, koska affektin ilmaukset ja vaikutukset ovat tyypillisesti vaiettuja tai kiertäen ilmaistuja. Rinne ym. (2020, 27) jatkavat, että affektien tutkiminen vaatii tyypillisesti tulkinnan rajojen venyttämistä. Myös tässä tutkimuksessa etsimme lapsen kuoleman affekteja erilaisista ja monipolvisista aineistoista usein aineistomme ja tulkintamme rajoja venyttäen – olettaen löytävämme viitteitä affekteista yllättävistä paikoista, kuten hautausmailta. Tavoitteemme ei kuitenkaan ole vain kuvata tunteita, vaan pyrkiä myös eräänlaiseen tunteiden kautta ajatteluun (ks. Sobchack 2004). Etnografisessa tutkimuksessa tunteiden kautta ajattelu on luonnollinen tapa suhtautua tutkimuksen tekemiseen. Tutkijoina teemme, olemme ja ajattelemme koko ruumiillamme tutkimuskohdettamme – lapsen kuolemaa. Tutkimukseen liittyviä tunteita ei voi erottaa muusta tutkimuksen teosta ja tutkimusprosessista. (ks. Suopajarvi ym. 2019.)

Epämääräisyydestään huolimatta affektin käsite on käyttökelpoinen ja sen avulla voi lähestyä olemassa olevaa, tunnistettavaa, mutta hahmotonta. Kuoleman tutkimuksessa affektin käsite on käyttökelpoinen nimenomaan sen hahmottomuuden ja epämääräisyyden vuoksi. Kuolema on jälkeenjääneille olosuhde, jossa ruumiilliset tuntemukset liittyvät tunteisiin – ruumis ja mieli eräällä tavalla kohtaavat yhteiskunnan rakenteiden sisällä (vrt. myös Mankki ym. 2024). Kuolema on ruumiin toimintojen loppu, joka jälkeenjääneissä laittaa liikkeelle affektien ja tunteiden vyöryyn. Kuolema on eittämätön osa yhteiskuntaa yksilöllisellä ja rakenteellisella tasolla, se on luonnollinen loppu elämälle.

Toisia kuolemia pidetään ymmärrettävämpinä kuin toisia. Tällä tarkoitetaan sitä, että kuolema ei ole ennenaikainen, eikä elämä jää kesken. Kun vanhempi joutuu hautaamaan lapsensa, voi monesti olla kyse yllättävästä ja ennenaikaisesta kuolemasta ja poikkeustilasta (vrt. Seppälä ym. 2020). Empiirisesti voidaan siis kysyä, ovatko erilaisten kuolemien affektiiviset kokemukset erilaisia? Affektoivatko erilaiset ja eriaikaiset kuolemat eri tavoin? Kuolema ja kuoleman kohtaaminen ovat joka tapauksessa aina jälkeenjääneille affektiivinen kokemus, toisin sanoen kokemus, johon liittyy vahvoja tunteita (esim. suru ja epätoivo). Mutta samaan aikaan, kun tunteet ovat vahvoja, ne ovat myös epämääräisiä, ruumiillisia tuntemuksia, siis sellaisia, joita on hankala sanoittaa. Hankalasti määriteltävät, epämääräiset ja toisiinsa kietoutuneet ruumiilliset tuntemukset eli affektit tuntuvat surevan ruumiissa, ja ne ovat yksilöllisiä ja autonomisia. Ne eivät ole yhtä tiukasti kulttuurisen koodiston määrittämiä kuin tunteet, joita on mahdollista sanoittaa ja määritellä, ja joita voi jopa esittää (vrt. Jokinen ym. 2015). Yrittäessämme ymmärtää affektia ja löytää sille määritelmää olemme päätyneet siihen, että affekti on eräällä tavalla yksilön kokemus tunteesta, joka kuitenkin tapahtuu ennen kuin tunne tunnistetaan. Affektin voi ymmärtää eräänlaiseksi tunteen esiasteeksi, joka on yksilöllinen ja ruumiillinen, sanoittamaton

kokemus, mutta joka on silti osin kiinnittynyt yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin. Sen ilmenemistä voidaan myös löytää – tai ainakin tulkita löytyvän – yksilön toiminnasta, esimerkiksi siitä, miten surevat muistavat omaisiaan hautausmailla.

Lapsen kuolema saa aikaan eräänlaisen epämääräisen olosuhteen, jossa jälkeenjäänyt omainen yrittää toimia. Tätä olosuhdetta voidaan nimittää myös lapsen kuoleman aiheuttamaksi affektiivisuudeksi. Jos tunteet ja affektit halutaan erotella toisistaan, niin tunteiden voidaan ajatella olevan selvästi sidoksissa yhteiskuntaansa, ja niillä on performatiivinen ja tekstuaalinen muotonsa, kun affektit ovat pikemminkin hallitsemattomia tunteen esiasteita ja toimintaa, jotka näyttävät kuuluvan ihmisluontoon, ihmiseen ihmisenä (vrt. myös Rinne ym. 2020; Kivimäki ym. 2010). Affekti voidaan näin ymmärtää olosuhteeksi, jossa on mukana liike, ja affekteilla on kyky liikuttaa (vrt. Rinne ym. 2020). Jos lapsen kuoleman affekteja ylipäättään voisi nimetä, niin niitä saattaisivat olla esimerkiksi hajoaminen tai suruun vaipuminen (vrt. Venäläinen 2015; myös Hiltunen 2010).

3 Mitä, miksi ja miten: tutkimuksen konteksti, aineisto ja menetelmä

Tässä osassa tarkastelemme lapsen kuolemaan liittyviä affektiivisuuksia, tuntemuksia ja tunteita. Keskitymme lapsen kuoleman aiheuttamaan suruun, jonka tulkitsemme tutkimuksessamme kaikkein syvimmäksi suruksi. Lapsen kuolemaa lähestymme affektiivisena kokemuksena. Tutkimme, millaisia suremisen muotoja lapsen kuolemaan liittyy, ja millaisia affekteja ja tunteita ne heijastavat. Tutkimme myös sitä, mikä on lapsen kuoleman ja sen tunteiden paikka yhteiskunnassa. Kysymme, mistä lapsen kuoleman tunteita ja affekteja voi yrittää tavoittaa. Miten yhteiskunta kohtaa lapsen kuoleman ja sen esiin nostamat tunteet? Miten lapsen kuolemaa ilmennetään ja tuodaan esiin suremisessa, esimerkiksi hautausmailla tapahtuvassa muistelussa?

Lapsen menettämistä voidaan pitää yhtenä ihmisen elämän suurimpina tragedioina. Katsomme, että koska lapsen kuolema on järisyttävä ja aina jollain tavalla väärä kuolema, niin sen edessä omaiset ovat paljaimmillaan. Voidaan katsoa, että tällöin myös tunteet ovat paljaimmillaan. Kun kuolemaa joutuu katsomaan silmästä silmään oman lapsen menettämisen kautta, niin oletettavasti pohjimmaiset tunteet tulevat esille sanoittamattomina ja sellaisina, joita ei voi esittää – siis affekteina (vrt. Jokinen ym. 2015).

Voidaan ajatella, että kuolema yleisesti ottaen aktivoi kulttuuriin kuuluvia arvoja ja tapoja etenkin silloin, jos kyse on niin sanotusta oikea-aikaisesta kuolemasta. Kuoleman myötä usein myös uskonnon merkitys identiteetin määrittäjänä kasvaa, sillä kuolemankulttuuri on vahvasti uskonnon määrittämää. (Esim. Jetsu 2001; Erämaja 2006; Kemppainen 2006.) Lapsen kuolema erällä tavalla riisuu jälkeenjääneistä kulttuurisista koodistoa ja arvorakennelmia, mutta lapsen kuolemassa toisaalla noudatetaan kulttuurisia koodistoja esimerkiksi suremisen tavoissa. Voidaan myös pohtia, pystyvätkö omaiset lapsen kuoleman kohdatessaan ylipäättään esittämään tunteita. Oman lapsen kuolemassa ihminen on

ihminen ilman kulttuurisesti määriteltyjä tapoja ja rituaaleja. Lapsen menettämisen kokemuksessa voidaan nähdä jotain universaalia affektiivisuutta. Aikaisempi tutkimus osoittaa, että samalla tavoin kuin malesialaiset isät kokevat tyhjyyttä ja loputonta muistojen läpikäymistä lapsensa menettämisen jälkeen (Hussin & Aho 2020), myös suomalaiset omaiset kokevat lapsen menettämiseen liittyvän tyhjyyttä ja muistoja, jotka eivät koskaan kuole (Aho 2010; Keskinen ym. 2017; Koskela 2011, 313).

Tutkimuksemme kiinnittyy kuoleman tunteita käsittelevään tutkimusperinteeseen, jossa tunteiden läsnäoloa jälkeensä elävien elämässä on tutkittu monesta näkökulmasta (Laakso 2000; Koskela 2011; Keskinen ym. 2019; Hiltunen 2010). Puustisen (2010, 45) määritelmän mukaan tunteet ovat kulttuurisesti ja sosiaalisesti määrittäviä tulkintoja. Lapsen menettäneiden tunteiden ilmaisua avoimessa Facebook-ryhmässä tutkiessaan Keskinen ym. (2017) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että lapsen kuolema koskettaa aina laajaa perhe-, sukulaisuus- ja ystäväpiiriä. He tuovat esiin ajallisen ja yhteiskunnallisen muutoksen, kuinka suremisen tavat ovat aikojen kuluessa muuttuneet ja kuinka sosiaalinen media on tuonut mukanaan uusia tapoja ilmaista surua (ks. myös Walter ym. 2012). Tutkimuksemme pyrkii nostamaan esiin myös näkökulman, että kuoleman kohtaamiseen ja siinä mukana kulkeviin tunteisiin liittyy aina myös ruumiillinen, kulttuurisia ja sosiaalisia tulkintoja (vrt. Puustinen 2010, 45) epämääräisempi ja sanoittamattomampi, affektiivinen ulottuvuus.

Aikaisemmassa lapsen kuolemaa käsittelevässä tutkimuksessa näkökulma on usein ollut vanhempien (ja sisarusten) selviytymisessä (esim. Väisänen 1996; Laakso 2000; Koskela 2011; Parviainen ym. 2012; Savolainen ym. 2013; Joronen ym. 2017; ks. myös Hiltunen 2010). Niin hoito- ja lääketieteen kuin myös teologisen tutkimuksen keskiössä on ollut tarkastella sitä, kuinka omaiset selviävät ja miten omaisia voitaisiin auttaa selviämään lapsen kuolemasta. Hoitotieteen tutkimuksissa tuodaan esille erilaisia selviytymiskeinoja, joiden katsotaan auttavan vanhempia selviämään lapsensa kuolemasta. Lapsen menettämistä selviytymistä edesauttavina keinoina aikaisemmassa tutkimuksessa (Aho & Savolainen 2012; Savolainen ym. 2013) on nähty tuen saaminen niin läheisiltä kuin vertaisryhmistä. Myös sureminen sinällään, joka pitää sisällään menetyksen käsittelyn sekä sen hyväksymisen, auttaa jälkeensä elävien selviämisen prosessissa. Lisäksi esimerkiksi arjen askareisiin tarttuminen, hengellisyys ja korkeampaan voimaan uskomisen on nähty auttavan lapsensa menettäneitä vanhempia. (Aho & Savolainen 2012; Savolainen ym. 2013.) Lapsen kuolemaan liittyviä tunteita käsittelevässä tutkimuksessa on siis ollut lähtökohtana pragmaattisuus ja tietynlainen dynaamisuus, eteenpäin katsominen, joka pitää sisällään lapsen elämän muistamisen ja elämän arvostamisen muistelutyön kautta. Kysymystä, onko lapsen kuolemasta edes mahdollista selvitä, käsittelee Hanna Kemppainen (2021) opinnäytetyössään. Työ perustuu hänen omaan kokemukseensa siitä, millaista elämä on lapsen kuoleman jälkeen. Kemppainen päätyy johtopäätökseen, että lapsen menettäminen ei koskaan poistu sen kokeneen elämäkokemuksesta, mutta siitä huolimatta elämä jatkuu, ja paljon uutta hyvää voi elämässä tapahtua myös lapsen kuoleman jälkeen (Kemppainen 2021).

Tämän tutkimuksen metodologinen haaste piilee jo tutkimuskohteessa sinänsä – kuoleman tunteissa ja affekteissa. Voidaan kysyä, pystytäänkö tunteita ja affekteja ikinä kunnolla tutkimaan. (vrt. myös Paasonen 2017). Kuten todettua, affekti pakenee tekstuaalisuutta ja samalla myös empiriaa. Kuinka sitä sitten voi tutkia? Kun tarkastelemme kuoleman affekteja, tarkastelemme samalla ja yhtäaikaan kuoleman tunteita ja tuntemuksia, jotka ovat voimakkaasti ruumiillisia ja toisaalta materiaalisia (esim. muistoesineet). Emme tässä artikkelissa pyrikään erottamaan tunnetta ja affektia tarkkarajaisesti, mutta pyrimme etsimään häivähdyksiä niiden välisestä erosta. Toisin kuin neurotieteilijöiden, meidän yhteiskuntatieteilijöiden on hankala tarttua empirisesti siihen, mitä kuoleman affektit lopulta ovat, koska samalla tavoin kuin affekti pakenee tekstuaalisuutta ja empiriaa, niin se pakenee myös tarkkaa määrittelyä.

Olemme kuitenkin lähteneet rohkeasti tutkimusmatkalle kuoleman affekteihin ja tunteisiin väljällä empirisellä otteella venyttäen aineistomme, analyysimme ja tulkintamme rajoja (vrt. Rinne ym. 2020). Tutkimus voidaan määritellä kvalitatiiviseksi tutkimukseksi. Tutkimuksessa sovelletaan kuljeskelevan etnografian menetelmää, jossa kuljeskelu ei tapahdu pelkästään konkreettisissa ja fyysisissä paikoissa (ks. Davydova-Minguet ym. 2022) vaan myös teksteissä. Etsimme kuoleman affekteja ja tunteita niin ihmisten haastattelupuheesta, epävirallisista keskusteluista omaisten ja kuoleman ammattilaisten kanssa, Facebook-ryhmästä kuin hautausmaiden hautamuistomerkeistäkin. Teksteissä kuljeskelu tarkoittaa sitä, että luemme tekstuaalista aineistoamme sisällönanalyysin keinoin (Tuomi & Sarajärvi 2002). Rakennamme tekstistä teemoja, jotka toisaalta toistuvat ja ovat yhteisiä koko aineistolle, mutta poimimme tutkimukseen myös yksittäisiä huomioita ja näkökohtia, jotka rikkovat koherentin kuvan kokonaisuudesta ja siitä muodostetuista teemoista. (Ks. Pöllänen 2013; Tedre 1999.)

Samaan aikaan, kun luemme tutkimustamme varten koottua dokumenttiaineistoa ja kuljeskelemme hautausmailla, teemme aineistostamme tulkintoja sekä nykypäivästä että historiasta. Tähän kahden tutkijan tieteenalojen erot antavat parhaan mahdollisen lähtökohdan. Ismo Björn on historian tutkija ja Pirjo Pöllänen on yhteiskuntapolitiikan tutkija. (Menetelmästä ks. tarkemmin Davydova-Minguet ym. 2022.) Tutkijoina olemme läsnä tutkimusaineistossa myös tuntevina ja kokevina vanhempina. Meistä kumpikaan ei ole kohdannut lapsen kuolemaa henkilökohtaisesti, mutta meillä molemmilla tutkijoilla on ympärillämme aikuisia, ystäviä, tuttavii tai sukulaisia, jotka ovat joutuneet kohtaamaan lapsen menettämisen. Artikkelia kirjoittaessamme käytämme tätä ympäristön havainnointia ja näitä tarinoita ja tulkintoja refleктоimalla omaa tietämystämme asiasta muuhun tutkimusaineistoon. Koska olemme molemmat vanhempia, joitakin asioita voimme myös kuvitella ja pyrkiä samaistumaan siihen affektiiviseen tilaan, jonka lapsen menettäminen tuottaa – kuitenkin koskaan täysin pääsemättä käsiksi asian kohdannen henkilön tunteeseen. Hetkellinen menettämisen tunteen kohtaaminen mahdollistaa, että voimme kuvitella edes hetkellisesti saavamme kiinni affektista, kunnes se taas karkaa jonnekin toisaalle (vrt. Jokinen 2024).

Sekä aineiston kerääminen että sen analysointi on tapahtunut kuljeskelun kautta (ks. Davydova-Minguet ym. 2022; Precarias a la deriva 2009; Lehtola & Tedre 2014). Tämä kuljeskelu tarkoittaa meille hämmästyä ja ihmettelyä sekä nöyryyttä aineistoamme kohtaan, myös sen hyväksymistä, että tulkintoihimme liittyy voimakas vaikutelmanvaraisuus ("meistä vaikuttaa ja tuntuu siltä"). Kun tarkastelemme affekteja ja tunteita, emme lopulta voi olla varmoja, ovatko asian kohdanneet ihmiset kokeneet asian niin kuin me tutkijoina sen kohtaamme. Tällainen vaikutelmanvaraisuus on tyypillistä yhteiskuntatutkimuksen affektiivisessä käänteessä. On hyväksyttävä, ettei ole olemassa yhtä totuutta, emmekä edes pyri etsimään yhtä totuutta. Tässä kertomamme tarina on yksi tulkinta kuoleman tunteista (vrt. myös Björn 2022). Kuljeskelu-menetelmä kyseenalaistaa objektiiviseen tutkimukseen tekoon liittyviä selkeitä jakoja tutkittaviin ja tutkijoihin, kenttätööhön ja analyysiin, kuten myös tieteelliseen ja ei-tieteelliseen kirjoittamiseen. Metodologiana kuljeskelu katsoo tietämistä aina keskeneräisenä ja vaillinaisena prosessina (Precarias a la deriva 2009; Ikävalko & Kurki 2014; Lehtola & Tedre 2014; Davydova-Minguet ym. 2022). Kuljeskelumme ja tulkintamme ovat vaillinaista. Ne paljastavat lapsen kuolemaan liittyvistä tunteista ja affekteista jotain, mutta tarina täydentyy koko ajan. Jos tarinaa olisi ollut kirjoittamassa kanssamme kolmas ja neljäs henkilö, olisi tämä tarina tullut kirjoitetuksi hieman toisin.

Analysoimme lapsen kuoleman suremisen tapoja, niiden heijastamia affekteja ja tunteita, sekä lapsen kuoleman ja sen tunteiden paikkaa yhteiskunnassa temaattisesti. Artikkelissa käytetty aineisto on koottu useasta eri lähteestä: (1) kuoleman ammattilaisten haastattelut, (2) Facebook-ryhmän seuraaminen, (3) Suomen Hautaustoimistojen Liiton jäsenlehden Tiimalasi 1951(1-4) –2021(1-4) (näytenumero 1950 ilmestyi nimellä Arkkuviesti), (4) eri paikoista kuljeskelemalla koottu tutkimuspäiväkirja-aineisto.

- (1) Olemme haastatelleet kahdeksaa kuoleman ammattilaista, jotka toimivat erilaisissa tehtävissä. Nämä ammattilaiset kohtaavat työnsä kautta kuolemaan ja hautaamiseen liittyviä teemoja, ja sitä kautta myös kuolemaan liittyviä tunteita. Haastatteluja on tehty niin seurakuntien, hautaustoimistojen, järjestöjen kuin juridiikan kuoleman ammattilaisten parissa vuosien 2021–2023 aikana. Haastattelut on toteutettu teemahaastatteluina väljällä teemarungolla. Haastattelutilanteissa on ollut mukana kahdesta kolmeen tutkijaa. Artikkelin kirjoittajien lisäksi haastatteluja tekemässä on ollut professori Olga Davydova-Minguet. Kaikki haastattelut on nauhoitettu. Niistä neljä on litteroitu ja neljää haastattelua on analysoitu temaattisesti nauhoitusten perusteella. Haastatteluiden analyysissä on etsitty tunnepuhetta, sitä miten kuoleman ammattilaiset kertovat omista ja kohtaamiensa ihmisten tunteista. Tarkastelun kohteena on lapsen kuolemaa käsittelevä tunnepuhe. Haastatteluissa on myös erikseen kysytty ammattilaisten kohtaamisista lapsen kuoleman kohdanneiden ihmisten kanssa. Osalla ammattilaisista oli myös henkilökohtaista kokemusta lapsen kuolemasta.

(2) Artikkelia varten koottiin etnografinen aineisto myös kuljeskelemalla lapsen kuolemaa käsittelevästä Facebook-ryhmästä. Lokakuussa 2022 Pirjo Pöllänen seurasi ”Lapsensa menettäneet” Facebook-ryhmää (https://www.facebook.com/groups/49006369789/?locale=fi_FI). Ryhmä oli tuolloin syksyllä 2022 avoin Facebook-ryhmä, jonka kuvauksessa kerrottiin sen olevan tarkoitettu ”kaikille niille, jotka ovat menettäneet lapsensa. Myös mummoille, papoille, kummeille, sisaruksille. Ja kaikille niille, joita asia koskettaa hyvin läheltä” (Lapsensa menettäneet). Ryhmän kuvauksessa todettiin myös, että se on julkinen, ja että kuka tahansa voi lukea kirjoitukset. Kun Pöllänen vuoden 2023 helmikuussa palasi seuraamaansa Facebook-ryhmään, se oli muuttunut suljetuksi yksityiseksi ryhmäksi. Tässä artikkelissa käytämme syksyn 2022 aikana kerättyä aineistoa, joka tarkoittaa tutkimuspäiväkirjaa. Pöllänen on Facebook-ryhmää seuratessaan pitänyt tutkimuspäiväkirjaa, joka ei sisällä suoria lainauksia, eikä kuvakaappauksia, vaan kyse on Pölläsen tekemistä etnografisista havainnoista Facebook-ryhmässä. Tämän aineiston käyttö perustellaan sillä, että Pölläsen seuratessa ryhmää se oli julkinen. Ryhmästä koottua aineistoa kuvataan ja analysoidaan tässä artikkelissa vain yleisluontoisesti, kenenkään kirjoittajan teksteihin ei viitata yksityiskohtaisesti, eikä niitä sellaisenaan artikkelissa siteerata, vaan kysymys on Pölläsen havainnoista, tunteista ja affekteista. Ryhmän seuraaminen oli kuljeskelemalla hankittua aineistoa, jonka kautta hahmotettiin lapsen kuolemaan liittyviä tunteita ja affektiivisuuksia. Sosiaalisen median seurantaan liittyy aina eettinen ulottuvuus, joka tässä artikkelissa on huomioitu siten, ettei Facebook-aineistosta nosteta esiin minkäänlaisia yksityiskohtia tai kirjoittajan tunnistamista mahdollistavia kuvauksia. Aineistoa käsitellään kokonaisuutena, ja siitä nostetaan esiin vain toistuvia teemoja. Näiden teemojen kautta kenenkään ryhmään kirjoittaneen yksityisyys ei ole vaarassa. Aiheen sensitiivisyyden vuoksi aineistoa on käsitelty myös niin, ettei kenenkään lapsen kuoleman kohdanneen kokemusta käsitellä epäkunnioittavalla tavalla. Facebook-ryhmästä kirjoitetut havainnot kunnioittavat surun kohdanneiden kokemusta.

(3) Kolmas aineistokokonaisuus pitää sisällään Tiimalasi-lehden kaikkien numeroiden läpikäymisen vuosilta 1950-2021, niiden systemaattisen koodaamisen ja analysoinnin. Suomen Hautaustoimistojen Liiton jäsenlehti Tiimalasi on ilmestynyt neljä kertaa vuodessa vuodesta 1950 alkaen. Lehden näyttenumero (1950) ilmestyi nimellä Arkkuviesti. Tiimalasi on hautausalan yrittäjien jäsenlehti ja heille tarkoitettu, mutta aika-ajoin lehdestä on julkaistu laajempaan jakeluun tarkoitettuja teemanumeroita. Niissä on käsitelty laajasti kuolemaan liittyviä käytänteitä ja opastettu asiakkaita. Surutyö tuli vahvasti mukaan 1990-luvulta alkaen, ja lehdessä on ollut myös lapsen kuolemaan liittyviä artikkeleita. Lehdellä on vahva hautaustoimea ohjeistava rooli. Lehti on pyrkinyt tuottamaan ja välittämään koko hautausalaa määrittäviä normeja. Lehdessä on käsitelty eri hautausperinteitä ja esitelty hautajaiskulttuuria eri maista. Lehdessä ja sen mukana tulevassa SHT-viestissä (vuodesta 2012) esitellään uusia

myyntiartikkeleita, arkkuja, uurnia ja hautavaatteita. Lapsille ovat omat mallistonsa. Nykyinen lapsille tarkoitettu arkkumalli muistuttaa lapsen sänkyä.

- (4) Neljäs aineistokokonaisuus pitää sisällään havainnointiaineiston, jotka on koottu tutkimusryhmässä ihmettelyn ja kuljeskelun kautta, vaeltamalla yhdessä ja erikseen niin hautausmailla kuin muissa tilanteissa, joissa kuolema ja kuoleman kohtaaminen ovat vahvasti läsnä. Tällaisia tilanteita ovat olleet esimerkiksi tutkijoiden omaisten hautajaiset kesällä, syksyllä ja talvella 2022. Kuljeskelu, joka on ajassa ja tilassa tapahtuvaa etnografista havainnointia on ollut tutkimusryhmämme pitkäaikainen työskentelymenetelmä (Davydova-Minguet ym. 2022; Björn & Davydova-Minguet 2022; Davydova & Pöllänen 2011). Tarkemmin tutkittuja hautausmaita ovat olleet Joensuun ja Tohmajärven hautausmaat, mutta tutkimuskohteina ovat olleet kymmenet hautausmaat eri puolilla Suomea Posiolta Poriin, Pyhtäältä Polvijärvelle. Tarkasteltavina ovat olleet niin Suomen ev.lut. ja ortodoksisen kirkon ylläpitämät, muiden uskonnollisten yhteisöjen ylläpitämät kuin myös erilaiset yksityiset, tunnustukselliset kuin tunnustuksettomat hautausmaat.

Tavassamme toteuttaa tutkimusta kuljeskelu tapahtuu fyysisten paikkojen lisäksi myös tekstuaalisten aineistojen parissa. Kuljeskelu on meille menetelmä, jolla kootaan tutkimusmateriaalia (kuvallista, tekstuaalista ja affektiivista), mutta kuljeskelu on meille myös tapa analysoida aineistoamme. Olemme aineistoa läpikäydessämme analysoineet sitä teemoittelun kautta. Aineistoa läpikäydessämme vaellamme ja kuljeskelemme analyysiprosessin aikana teemasta ja havainnosta toiseen ja samoin myös eri aineistojen välillä. Teemoittelussa yhdistelemme eri aineistoista esiin nousevia huomioita samojen teemojen alle. Aineistoa lukiessamme olemme etsineet tunne- ja affektipuhetta, ja pyrkineet myös empiirisesti erittelemään tunteen ja affektin toisistaan (tässä kuitenkin täysin onnistumatta). Artikkelin tavoitteena on tuottaa tietoa, joka auttaisi meitä niin yksilöllisellä kuin rakenteellisella tasolla ymmärtämään paremmin surevien kokemusta. Jalo tavoitteemme on etsiä ihmistä ja inhimillisyyttä.

Teemat olemme konkreettisesti rakentaneet, niin että kumpikin tutkija on aluksi lukenut ja läpikäynyt aineistoa ja tehnyt niistä omat muistiinpanonsa. Ismo Björn on lukenut Tiimalasi-lehden vuosikerrat, ja Pirjo Pöllänen on kuljeskellut Facebook-ryhmässä ja tehnyt havainnoistaan muistiinpanot. Molemmilla tutkijoilla on omat kenttäpäiväkirjansa hautausmaakuljeskeluista. Haastatteluaineiston molemmat tutkijat ovat lukeneet ja koodanneet itsenäisesti. Sen jälkeen, kun kumpikin tutkija on tehnyt aineistoista omat muistiinpanonsa ja teemoitellut aineiston itsenäisesti, olemme yhdessä keskustelleet teemoista, ja alkaneet yhdistää eri aineistoista esiin nousevia teemoja yhteisten teemojen alle. Osa teemoista on sellaisia, että ne nousevat esiin useammassa aineistossa hyvin samanlaisina (esim. hengellisyys nousee esiin kaikissa aineistoissa), toiset teemat puolestaan nousevat esiin vain osassa aineistoa (esim. kielletyt tunteet nousevat esiin vain haastattelupuheessa). Kun aineistot on luokiteltu karkeasti teemojen alle, olemme käyneet yhteisen keskustelun teemojen nimeämisestä ja siitä, onko joitakin aluksi esiin nousseita

teemoja tarpeellista yhdistää isompien teemojen alle. Lisäksi olemme keskustelleet yhdessä perusteluistamme nimetä tiettyjä asioita tietyn teeman alle. Tämän yhdistämisen, keskustelun ja nimeämisen lopuksi olemme vielä kerran palanneet aineistojemme ääreen ja ikään kuin tarkistaneet, pitääkö nimeämismme ja arviomme teemojen yleisyydestä paikkansa. Tämän prosessin lopputuloksena on syntynyt tämän artikkelin viisi teemaa: *surun suuruus, lohduttava hengellisyys, ammattilaisen kielletyt tunteet, tutkijan affektoituminen ja yhteiskunnan valmius kohdata lapsen kuolema.*

4 Lapsen menettämisen sanoittamaton suru

Seuraavaksi analysoimme empiirisen aineiston kautta lapsen kuolemaan liittyviä tunteita ja affekteja. Tarkastelemme sitä, miten lapsen kuolemasta puhutaan ammattilaisten haastatteluissa, ammattilaislehdessä ja Facebook-ryhmässä sekä sitä, minkälaista tunne- ja affektipuhetta tästä aineistoista on mahdollista löytää. Tarkastelemme, miten affektit ja tunteet voidaan kohdata ja nähdä tekstissä ja puheessa, mutta myös hautausmailla. Analysoimme ja pyrimme tulkitsemaan aineistossamme esiintyvää tunnetta ja affektiivisuutta. Huomio kiinnitetään lapsen kuolemaan, jota tarkastelemme kahtena tunne- ja affektikokemuksena: ”suurena suruna” (luku 4.1) sekä hengellisyyden tuottamana lohtuna (luku 4.2). Lapsen kuolemaan liittyviä affektiivisuuksia ja tunteita tarkastelemme myös toimijalähtöisesti yhtäältä ammattilaisten näkökulmasta (luku 4.3) ja toisaalta tutkijan autoetnografisen pohdinnan kautta (4.4). Lisäksi pohdimme lapsen kuolemasta aiheutuvasta surusta vaikenemista ja surun jakamista yhteiskunnassa (luku 4.5).

4.1 Pienen kuoleman suuri suru hautausmaalla

Lapsen kuolemaan liittyviä tunteita ja affekteja voidaan etsiä ja myös löytää hautausmailla. Hautausmailla kuljeskellessa huomaa nopeasti, että usein lapsen tai nuoren kuolemaa kehystetään viattomuuden ja kristillisen symboliikan kautta. Hautamuistomerkeissä iankaikkinen elämä ja jälleennäkemisen toivo representoituu enkelihahmoissa. Enkelihahmot ovat yleinen ja eräällä tavalla oikeaoppinen tapa muistella lapsen kuolemaa ja kuollutta lasta hautausmailla. Affekteihin ja tunteisiin liittyy myös yksilöllisyyden narratiivi ja puhetapa. Siinä korostuu, että jokaisen lapsensa menettäneen tunteet ovat yksilöllisiä, jokainen tarvitsee oman aikansa ja jokaisella on oma tapa käsitellä surua ja sitä affektiivista tilaa, johon lapsen kuolema surijan ajaa. Tämä tulee esille myös muussa aineistossamme sekä erilaisissa ammattilaisten ja tukiryhmien materiaaleissa (ks. esim. Käpy ry.). Lasten ja nuorten haudoilla on tyypillisesti enemmän muistoesineitä, symboliikkaa ja erilaista koristelua kuin muilla haudoilla. Seppälän (2005, 62) mukaan lasten haudalla oleva perhonen on vertauskuva elämän hauraudesta ja lyhyestä kestosta. Enkeli-, perhos- ja lintuhahmot toistuvat lasten haudoilla, mutta haudoille viedään myös yksilöityjä muistoesineitä.

Suremisen tavat, jotka voivat kertoa jotakin myös kuolemaan liittyvistä tunteista, näyttäytyvät haudausmailla suuntautuvissa vaeltelu- ja ihmettelyretkissä monella tasolla. Kautta aikojen lapsen kuoleman tunteet ovat näkyneet hautamuistomerkeissä selvimmin kuin muihin kuolemiin liittyvät tunteet. Äärimmäisin esimerkki on liikemies F. A. Juséliuksen 11-vuotiaana kuolleelle tyttärelleen Sigridille rakennuttama mausoleumi Porin Käppärän haudausmaalla. Se esittää tunnetta, mutta sitä se myös on. Lapset eivät aina ole saaneet näkyvälle paikalle hautojaan, ja monesti lasten haudat löytyvät vanhoilla haudausmailla niiden perältä. Sijaintipaikasta ja muistomerkkien pienestä koosta huolimatta niistä välittyy voimakas tunne. Esimerkiksi Tohmajärven Kirkkoniemen haudausmaalta löytyy valurautainen risti, joka on peräisin 1800-luvun loppupuolelta (kuva 1). Kyseinen muistomerkki on ollut 1800-luvulla varsin massiivinen, ja sen pystyttäminen kuolleen lapsen muistolle osoittaa, että lapsensa menettänyt perhe on ollut varsin varakas. Toisaalta aikaansa vasten massiivinen muistomerkki voi kuvata myös ”surun suuruutta”, jonka lapsensa menettänyt perhe on kohdannut. Valurautainen risti on toisaalta ajalleen tyypillinen hautamuistomerkki, mutta ristin pystyttäminen nimettömän ja oletettavasti kastamattoman lapsen haudalle kertoo suuren surun lisäksi myös perheen sosioekonomisesta asemasta.

Kuva 1. Valurautainen risti lapsen haudalla Tohmajärvellä. Kuva Kimmo Brandt.

Lasten ja nuorten hautoihin liittyvät tunteen ilmaukset ja muistamisen tavat ovat moninaistuneet Suomessa 1980-luvulta alkaen. Lasten hautojen koristelemisen alku on paikannettavissa Honkanummen hautausmaan lasten muistolehtoon, jonne on haudattu alle 22-raskausviikolla menehtyneitä, abortoituja sikiöitä, kuolleina syntyneitä, tai heti synnytyksen jälkeen kuolleita. Joissain yhteislehdon muistomerkin laatassa on pelkästään sukunimi ja poikalapsi tai tyttölapsi, jossain lukee tuntematon. Kaikille ei ole edes laatkaa. Muistolehtoon ryhdyttiin 1980- ja 1990-luvun vaihteessa tuomaan pieniä muovisia eläimiä, räsynukkeja ja kortteja, jotka vanhemmat sisarukset ovat kirjoittaneet. (Tiimalasi 4/1990.) Käytäntö on sittemmin levinnyt eri puolille Suomea.

Nykyisin myös maaseutupaikkakunnalla yksittäisellä lapsen haudalla saattaa olla kymmenkunta pikkuenkeliä, lintuja, eläinfiguureja, nalleja, leluja tai vaikkapa sählypallot. Lapsen menetys on vanhemmille valtava isku, eikä muistamisessa pohdita muualla hautausmaalla vallitsevia sovinnaisuussääntöjä. Haudalla oleva nukke saa talveksi kaulaansa hovin ja päähänsä pipon. Lapsi on kuollut, mutta vanhemmat osoittavat pitävänsä hänestä huolta. (Ote kenttätyöpäiväkirjasta Joensuu 23.9.2021.) Vuosia ja vuosikymmeniä jatkuva kuolleen lapsen aktiivinen muistaminen ja hautapaikan hoivaaminen kertoo, että lapsi on aina vanhempiensa lapsi, vaikka olisi kuollut. (Ote kenttätyöpäiväkirjasta Tohmajärvi 24.9.2021.) Tässä haudan hoivaamisessa on kyse siitä, että ylläpidetään suhdetta ja tunnesidettä kuolleeseen lapseen (*continuing bonds*) konkreettisella tavalla, toisin sanoen kyse on samasta asiasta kuin Facebookissa tapahtuvat onnen toivotukset kuolleen omaisen syntymäpäivänä (vrt. DeGroot 2012). Toisin kuin Facebook, hauta on konkreettinen, materiaallinen paikka, jossa tätä tunnesidettä ylläpidetään. Samalla kun vanhemmat hoivaavat lapsensa hautaa, he käsittelevät omia tunteitaan, ja kohtaavat myös hetkellisiä ruumiillisia affekteja. Mitä nämä vanhemman kohtaamat affektit sitten ovat, siihen ei hautausmaa kuljeskelujen kautta valitettavasti päästä käsiksi. Pystytään kuitenkin havaitsemaan, että tunne (todennäköisemmin suru) on suuri, ja se näkyy hautojen hoivaamisessa ja hautamuistomerkeissä.

Lasten hautamuistomerkeille on tyypillistä, että niissä saattaa olla yksilölliseen muistamiseen liittyviä kuvia tai mietelauseita, joilla korostetaan lapsen yksilöllistä merkitystä jälkeensäjääneille. ”Hymysi toi auringon” -tyyppiset mietelauseet ovat yksilöllisiä tunteen ilmauksia lapsena tai nuorena kuolleiden hautamuistomerkeissä. Nuoren aikuisen kuolema on vanhemmille, sukulaisille, ystäville ja muulle yhteisölle järkyttävä ja musertava tapahtuma. Nuoren hautamuistomerkeihin liittyy monesti symboliikkaa, joka ei avaudu yhteisön ulkopuolisille. Pilven muotoa jäljittelevälle hautakivelle yksi lyhty ei riitä, vaan omaisten ja läheisten surua representoimaan tai helpottamaan saatetaan tuoda paljon erilaisia muistoesineitä (kuva 2). Näiden muistomerkkien kautta ei osoiteta omaisten vaurautta, vaan esineiden runsaus kertoo tunteiden voimakkuudesta. Nuorena menetetty omainen, läheinen ja yhteisön jäsen vaikuttaa voimakkaasti ja monella tapaa koko yhteisöön. Kuollut nuori affektoi ympäröivää yhteisöään vielä pitkään kuolemansa jälkeen. Nuoren kuolema luo yhteisöön eräänlaisen surun ja muistamisen täyteen affektiivisen tilan.

Kuva 2. Tunteen konkreettiset merkit lapsen haudalla Savonlinnan Talvisalon hautausmaalla. Kuva Ismo Björn.

Nykyisin on myös tyypillistä, etenkin nuorten haudoilla, että muutamina hautaamisen jälkeisinä vuosina niissä on paljon muistoesineitä ja kynttilöitä, toisinaan myös kukkia ja jotakin käyttöesineitä. Nuorten haudoille on ilmestynyt sählypalloja ja muita vainajan harrastukseen viittaavia tavaroita. Joensuulaisen tytön haudalla vaihtui syksyllä 2021 viikoittain avoin tupakka-aski. (Ote kenttätöypäiväkirjasta Joensuu syyskuu 2021.) Nuorena kuolleen ihmisen haudalla ilmenee uudentyyppisiä muistamisen tapoja. Voisi ajatella, että esimerkiksi tämä savukkeiden haudoille viemisen perinne noudattelee ortodoksista tapaa, jossa vainajien haudoille viedään esimerkiksi ruokaa tai alkoholia (Jetsu 2001). Tällainen etenkin nuorten aikuisten haudoille yleistynyt muistamisen tapa voidaan nähdä paluuna perinteeseen, mutta myös eräänlaisena ylijäijäisyyden ilmentymisenä suomalaisella hautausmaalla. Enää ei olekaan paheksuttavaa viedä kulutustavaroita vainajan haudalle, vaan pikimminkin sitä pidetään arkisen muistamisen tapana. Perinteet ovat liikkeessä.

4.2 Hengellisyiden tuottama lohtu lapsen kuoleman kohtaamisessa

Tutkimuksemme aineistoissa korostuu hengellisyys. Lapsen kuoleman käsittelyssä hengellisyys näyttäytyy selviytymiskeinona tai keinona käsitellä lapsen kuolemaa. Jos hengellisyys itsessään ei ole tunne eikä affekti, niin sen voidaan nähdä tuottavan affektiivisen tilan, josta haetaan lohtua suureen menetykseen. Lohtu puolestaan on tunne, jota ihminen saa siitä, että turvautuu hengellisyyteen yrittäessään selvitä lapsen kuolemasta. Omaiset saivat lohdutusta iankaikkisen elämän ja jälleen näkemisen toivosta niin Facebook-ryhmän postausten, hautausmailla näkyvän muistelun kuin asiantuntijahaastatteluiden perusteella. Tiimalasi-lehden vauvan kuolemaa käsittelevässä artikkelissa Antti Variksen (1998, 11–12) haastatteleman asiantuntijan, vauvan kuolemasta ja perheen toipumisesta väitelleen lääketieteen lisensiaatti Leena Väisäsen mukaan luontainen toipuminen alkaa heti, mutta äiti ei sitä hyväksy, vaan hän elää kuolleiden maailmassa lapsensa kanssa. Haastattelussa Väisänen toteaa, että lapsi voi omaisten mielestä muuttua pikkuenkeliksi tai fantomivauvaksi, joka jatkaa psykologista olemassaoloaan perheen piirissä. (Varis 1998, 11–12.) Väisäsen näkemyksessä vanhemmalle lohdun tunnetta ja hetkellisen affektiivisen kokemuksen lohdusta tuo ajatus siitä, että enkelinä taivaankodissa elävä lapsi jatkaa elämäänsä toisessa olomuodossa myös perheen piirissä.

Lapsen kuoleman tutkiminen on raskas ja hankala teema myös tutkijoille, vaikka kummallakaan meistä ei ole omakohtaista kokemusta lapsen menettämisestä. Tutkijoina meidän oli mietittävä, kuinka saisimme kootuksi aineistoa tästä aiheesta. Hautausmaat olivat paikka, jossa viitteitä lapsen kuolemaan liittyvistä affekteista ja tunteista oli mahdollista etsiä, ja myös aikaperspektiivissä historia huomioiden. Hautausmaaretkillä havaitsimme, kuinka lapsen tai nuoren kuolemaa kehystetään viattomuuden ja kristillisen symboliikan kautta: lasten haudoilla, hautakivissä tai haudoille tuoduissa muistoesineissä toistuvat poikkeuksetta enkelihahmot ja muut kristilliset symbolit. Samat enkelit, perinteisen ja klassisen kristillisen kuvaston mukaisesti lentelivät myös lapsensa menettäneiden julkisessa Facebook-ryhmässä. Tyypillinen postaus tähän Facebook-ryhmään piti sisällään enkelihahmon.

Kuten Keskinen ym. (2017) toteavat, omaiset ovat löytäneet internetin kautta uuden tavan luoda ja suorittaa kuoleman rituaaleja sekä muistaa ja ylläpitää siteitä kuolleen omaisen esim. lapsen kanssa. Facebook-ryhmissä on myös mahdollista käydä läpi lapsen kuoleman herättämiä tunteita ja jakaa kokemuksia tunteista toisten saman asian kohdanneiden kanssa. Tarkastelemassamme Facebook-ryhmässä huomiota kiinnitti enkelikuvaston ohella myös keskustelijoiden huomattava suojelusenkelinarratiivi. Monet keskustelijat toivat esiin, kuinka heidän edesmennyt lapsensa on nyt enkelinä ja hänellä on kaikki hyvin. Monet myös odottivat jälleennäkemistä taivaan kodissa. Sama narratiivi toistui myös Harri Koskelan (2011, 191–193) käytännöllisen teologian väitöskirjaansa varten keräämissä lapsensa menettäneiden kirjeissä.

Internetin luomat ja mahdollistamat sosiaaliset verkostot ovat tuoneet kuoleman takaisin jokapäiväiseen elämään. Surusta on tullut julkista (Foot ym. 2006; Walter ym. 2012). Internetin kautta on luotu uudenlaisia kuoleman rituaaleja. Facebook on mahdollistanut surun yhteisöllisyyden, ja tavat muistaa ja ylläpitää siteitä kuolleen lapsen kanssa (DeGroot, 2012). Facebookia osana modernia kuoleman muistotyötä tutkinut DeGroot (2012) katsoo, että Facebookiin kirjoitettavilla viesteillä on kaksi funktiota jälkeensä jääneiden muistelutyössä: yhtäältä viestien kirjoittamisen kautta yritetään selittää ja järkeistää läheisen poismenoa, toisaalta viestien kautta, joissa esimerkiksi toivotetaan hyvää syntymäpäivää kuolleelle, ylläpidetään olemassa olevaa suhdetta ja tunnesidettä kuolleeseen omaiseen (*continuing bonds*) (DeGroot 2012, 195). Yhtenä järkeistämisen tapana DeGroot (2012, 203) näkee nimenomaan hengellisyyden (*spirituality*). Hänen mukaansa hengellisten viestin kautta yritetään saada jokin rationaalinen selitys sille, miksi korkeampi voima, jumaluus, on ottanut läheisen pois, ja siirtänyt hänet ajasta ikuisuuteen (esimerkiksi jumala tarvitsee sinut enkeliksi valtakuntaansa, tai hän otti sinut parempaan paikkaan). Hengellisyys tarjoaa ikään kuin uuden tason kuoleman ymmärtämiseen, joka nostaa ymmärtämisen kognitiivisen ja emotionaalisen tason ohi eräänlaiselle affektiiviselle tasolle, jossa selitystä ja järkeistämistä läheisen menetykseen lähestytään hengellisyyden ja korkeamman johdatuksen kautta (vrt. DeGroot 2012, 203; ks. Koskela 2011). Tämä affektiivisen tason hengellisyys auttaa ymmärtämään tai hyväksymään jotakin niin kamalaa kuin esimerkiksi oman lapsen tai nuoren ystävän kuoleman, jota ei voi järjellä ymmärtää, eikä sydämellä (tunteilla) hyväksyä.

Tämä herättää yhteiskuntatieteilijät kysymään, miksi hengellisyys on niin korostuneessa asemassa. Kirkkoon kuulumattomien ja uskonottomaksi itsensä määrittelevien määrä on kasvanut ja yhteiskunta sekularisoitunut, joten internet-sivustolla kokemuksiaan jakavista keskustelijoista tuskin kaikki ovat hartaita kristittyjä, ja tästä huolimatta ajatus taivaankodista on tuolla sivustolla hyvin yleinen. Yksi tapa tulkita tätä hengellisyyden korostumista on se, että oman lapsen menettäminen on niin järjestyttävä kokemus, että edes maallisempi ihminen ei keksi enää muuta tapaa ajatella kuin hakea lohdutusta iankaikkisen elämän toivosta. Hengellisyyden korostumisen voidaan katsoa tuottavan lohdutusta; enkelikoristeet lasten haudoilla ja suojelusenkelinarratiivi Facebookissa ikään kuin tuottavat ainakin hetkeksi lohdutusta siitä, että lapsella on nyt hyvä olla. Tämä hetkeksi pysähtynyt tunne, lohdutus, on sen pysähtyneen hetken ajan affektiivinen kokemus lapsensa menettäneelle (vrt. myös Jokinen 2024.)

4.3 Kuoleman ammattilaisen kielletyt tunteet

Yleisesti ajatellaan, että jokainen surija tai omaisensa menettänyt kohtaa kuoleman ja siihen liittyvät tunteet omalla yksilöllisellä tavallaan. (ks. myös Pajari 2012). Sama ajatus toistuu myös lapsen menettämisestä puhuttaessa. Asiantuntijahaastattelussa sekä tuettiin että esitettiin vastapuhetta tälle narratiiville. Useat haastateltavat toivat esiin, että lapsensa menettäneen omaisen kohtaaminen jätti heidät aina sanattomaksi. Omaisen suru oli aina niin musertavaa, että siihen ei voinut löytää lohdutuksen sanoja toisin kuin muissa

kuolemissa, joita oli mahdollista pitää niin sanottuina oikeampina tai oikea-aikaisempina kuolemina (esimerkiksi iäkkään puolison tai vanhemman menetys). Haastattelemamme kuoleman ammattilainen kuitenkin toi esiin, että hänelle kuoleman ammattilaisena jokainen omaisensa menettänyt on samanarvoinen. Hän kunnioittaa jokaisen surijan surua yhtä paljon, eikä lapsensa menettäneen kohtaaminen ole hänelle poikkeustapa.

Pirjo: Miten sinun mielestä työntekijänä, kun joskus varmaan joudut kohtaamaan ihmisiä, jotka on hautaamassa täällä lastansa, niin onko se sulle erilainen tilanne, tai onko siinä jotain erilaisia tunteita, kun sitten jossain toisenlaisessa asiakaskohtamisessa?

Hauturi: Ehkä kauheeta sanoo, mut ei. Kun se missä valossa mie nään ja miten mie oon nää asiat miettiny, ni miusta se menetys on, mie en voi tietää, mie en voi päästä sen ihmisen sisälle, että miten se reagoi, hautaako hän omaa lastaan, puolisoaan, siskoaan, äitiään, en mie voi päästä siinä sekunnissa sinne sen ihmisen mukaan. Mutta siinä hetkessä ei.

Hauturin vastaus kuvaa eräänlaista vahvaa ja ehkä opittua ammatillista suhtautumista työhön, jossa hän ei halua erotella omaisten surua, vaan hän haluaa kohdata kaikki yksilöinä ja kunnioittaa jokaisen surua samalla tavalla. Paljon kuolemaa työssään kohtaavat ammattilaiset joutuvat rakentamaan objektiivisemmän ja vähemmän affektoivan suhtautumisen kuolemaan kuin omaiset. Tämä on myös ammattilaisten oman jaksamisen kannalta keskeistä. Tästä esimerkkinä on seuraava lainaus, jossa hauturi kertoo, kuinka hänen oma jaksamisensa oli koetukselle tilanteessa, jossa hän lyhyen ajan sisällä joutui kolmesti hautaamaan nuoren miehen ja kohtaamaan vainajien omaiset. Hauturi kertoo, että jokaisessa tapauksessa kyse oli itsetuhoisuudesta ja itsemääräämisoikeudesta. Itsemurhista ei suoraan puhuttu. Joka tapauksessa tilanteet olivat hankalia ja koettelivat hauturin omaa jaksamista.

Hauturi: (--) Meillä puhutaan meidän ammattikunnassa semmosesta kognitiivisesta altistuksesta, elikkä jos tulee samanlaisia tilanteita peräkkäin useampi niin sit voi nikahtaa joku tilanne päälle. Muistan menneisyydestä sellasen oiskohan nyt kahen kolmen kuukauden sisään tuli kolme sellasta tapausta, jossa vainaja oli nuorehko mies ja vanhemmat oli aina tässä tai toinen vanhemmista, (...). Silloin näin muutamana yönä unta, mutta sit meillä on aika hyvä purku tapa et meillä on äärimmäisen hyvä papisto paikkakunnalla. (...) Nii sit me saadaan hoidettua myös oma mieli kuntoon.

Ilman tietynlaista ”käyttöliittymää” kuoleman ammattilaisten on mahdotonta selvittää työstään. Eräs haastateltava, joka katsoo kuolemaa läheltä ja usein, ja jonka suhde kuolemaan lienee tällainen objektiivisen ammattilaisen suhde, toi kysyttäessä esiin, kuinka lapsen kuolemaan toisinaan liittyvästä helpotuksesta on hiukan kiellettyä puhua.

Pappi: Mutta on myös niin, tää on nyt ehkä se vähän enemmän tabupuoli että jos, kai tään voi nyt ihan tällain suoraan sanoa, että jos lapsi on käyttäny huumeita ja eläny ihan hirveen vaikeeta ja raskasta elämää ni joskus vanhemmille se on myös, että nyt loppuu se pelkääminen, nyt tapahtu se pahin. Ja että vaikka se on ihan kauheeta ni se on samalla päätepiste jollekki ihan kauheelle.

Pirjo: Mut toisaalta jos se päihdehistoria on ollu siinä jo useita vuosia läsnä, niin se vanhempi on joutunu kasvamaan sinä aikana, et se prosessi on lähteny jo aikasemmin. Ihan varmasti se on tietyllä tavalla erilainen mutta myös samanlainen kun sie oot hoitanu muistisairasta äitiis, ni sie oot tavallaan sitä prosessii tehny jo siinä matkan varrella.

Pappi: Mut silti, jos aattelee näitä tunteita, niin vaikka kuinka ihminen ois valmistautunu siihen kuolemaan niin sit ku se kuolema tullee

Pirjo: Niin ei ikinä.

Pappi: Nii se tuota, riippumatta siitä mistä ikinä siinä tilanteessa on kysymys, mutta siinä hetkessä ensimmäisen kerran sä oot oikeesti niinku menettäny sen ihmisen.

Kun lapsen kuoleman herättämiä tunteita ja affekteja tarkastellaan ammattilaisten silmin, kiinnittyy huomio kahteen näkökohtaan, joista kertoessaan ammattilaiset lähes epäröivät. Ensinnäkin ajatus siitä, että kaikki omaisensa menettäneet ovat samanarvoisia, eikä lapsensa menettänyt asiakas ole eriarvoisessa asemassa muihin nähden, poikkeaa oikeana pidetystä kulttuurisesta narratiivista. Tämä näkemys oli myös tutkimusaineistossamme poikkeuksellinen ja tuli esiin vain yhdessä haastattelussa. Toinen ammattilaisen näkemys, jota myös tutkijoiden kenttäpäiväkirja-aineisto tukee, on se, että lapsen kuolema voi tuottaa myös helpotuksen tunnetta. Tämä helpotus voi olla vähintään affektiivinen hetkellinen ruumiillinen kokemus, jossa haastateltavan mukaan vanhempi voi kohdata helpotuksen jatkuvasta pelosta, joka on aiheutunut vaikeassa tilanteessa elämisestä. Vanhempi kokee helpotuksen affektin, koska nyt hän tietää, mitä lapselle kuuluu, lapsi on kuollut. Tyypillisesti helpotus seurasi lapsen kuolemaa tilanteessa, jossa lapsella oli ollut vakava päihderiippuvuus.

4.4 Kuolema affektoi tutkijan

Tutkija tekee tutkimusta koko persoonallaan ja kehollaan. Tutkijan persoonan ja hänen omien tunteidensa huomioiminen on olennainen osa etnografista menetelmää ja yksi sen vahvuuksista. Mutta kun kyseessä on lapsen kuoleman kaltainen hämmäntävä ja surullinen tilanne, on tutkijan tunteiden tuomista osaksi tutkimusta hankala sanoittaa. Sama haaste koskee välähdyksenomaisten tunteiden merkityksen ymmärtämistä. Tällaiset hetket

vaativat nopeaa tiedostamista. Kuolemaan liittyy tunteita ja affekteja, jotka koetaan yksilöllisesti, mutta ne ovat samaan aikaan jollakin tapaa yleisiä, toistuvia, kenties jopa universaaleja. Empatian taustalla voi vaikuttaa oletus ihmisen universaalista kyvystä ymmärtää toisen tunteita. Tutkija joutuu pohtimaan sitä, mitä tunteita hän tilanteessa kokee, ja miten nämä vaikuttavat tulkintoihin niin siinä hetkessä kuin myöhemmin. (Ks. Suopajarvi ym. 2019, 43.)

Aineiston perusteella näyttää siltä, että lapsen kuolemassa tulevaisuutta ei menetä, eikä elämä jää elämättä pelkästään kuolleelta lapselta. Monessa tapauksessa myös surevat omaiset, erityisesti vanhemmat, menettävät jotakin, kun he menettävät lapsensa. Äärimmäisissä tilanteissa he menettävät koko tulevaisuutensa. Vaikka erityisesti kuolleiden lasten vanhempien menetystä käsittelevissä hoitotieteen alan tutkimuksissa (ks. Aho & Savolainen 2012) keskitytään yleisesti käsittelemään surusta selviämistä, niin tavallaan voi esittää myös perustellun kysymyksen siitä, selviävätkö lapsensa menettäneet vanhemmat lapsen menetyksestä koskaan.

Tunnetta siitä, että lapsensa menettämisen myötä myös vanhemmat menettävät tulevaisuutensa, samoin kuin kysymystä, voiko lapsen kuolemasta koskaan selvitä, voidaan pitää myös universaaleina. Universaalisuus pohjautuu toisen puolesta suremiseen ja surun jakamiseen. Se perustuu myös vahvaan empatiaan ja samaistumiseen tulevaisuuden menettämisestä. Nuoren hautajaisiin osallistuminen on niin syvästi affektiivinen kokemus, että se voi synnyttää myös ventovieraissa ruumiillisia reaktion. Tästä artikkelin äitikirjoittajan kenttäpäiväkirjaote toimii esimerkkinä.

Kotipaikkakuntani monikulttuurisverkostoissa oli kiertänyt kutsu osallistua turvapaikanhakijataustaisen nuoren hautajaisiin. Nuori oli kuollut tapaturmaisesti ja asia oli järkyttänyt paikallisessa yhteisössä niin maahanmuuttajataustaisia kuin paikallisia. Erityisesti järkytys oli kosketanut nuoria, mutta ikään katsomatta monet olivat poissa toltaan. Päätin osallistua nuoren hautajaistilaisuuteen osoittaakseni myötätuntoa perheelle, mutta myös maahanmuuttajayhteisölle. Olin saanut kutsun työni kautta, siinä kerrottiin yhteisön tavanmukaisesti vanhempien haluavan kutsua kaikki kaupunkilaiset muistotilaisuuteen julkiselle, rauhalliselle paikalle. Minä päätin kouluikäisten lasteni kanssa mennä paikalle, vaikka en menehtynyttä nuorta henkilökohtaisesti tuntenut.

Tilaisuus oli kaunis ja koruton. Äidin, isän ja ilmeisesti pojan isoäidin suru oli niin käsinkosketeltava, että se affektoi myös minua. Aloin täristä, vapista, ja ahdistua. Itkin vuolaasti täysin tuntemattoman nuoren ihmisen hautajaisissa. Minulta puuttuivat kaikki koodit ja normit, kuinka olisin käyttäytynyt surevan yhteisön koodien mukaisesti. Silmänräpäyksessä päätin, että sillä ei ollut merkitystä, pääasia, että olin paikalla, osoittamassa tukeni, ja olemaan ihminen ihmiselle. Kun

muistotilaisuuteen osallistujat järjestäytyivät jonoksi, jossa kävimme esittämässä surunvalittelut omaisille olin vähällä hämmentyä: en tuntenut menehtynyttä nuorta, eikä minulla ollut omaisten, äidin ja isoäidin, kanssa yhteistä kieltä – sanoja ei lopulta tarvittu, eikä oikeita rituaaleja, äidin kärsimys oli käsinkosketeltava ja minun empatialla ei ollut tilanteessa mitään tekemistä sen kanssa, miten äiti kärsi. Katsoin tuota ikäistäni surevaa, hysteeristä, avutonta naista, nyökkäsin ja itkin. Hän teki samoin. Tuon naisen kasvot ja tunnetila kulkivat mukana monta päivää, ja myös tätä kirjoittaessa saan edelleen kiinni siitä tilanteesta, minä itken ja vapaisen. (Ote kenttäpäiväkirjasta kesällä 2021.)

Kenttäpäiväkirjaotteen lisäykseksi on todettava, että myös otteen kirjoittajan tehdessä korjauksia tähän käsikirjoitukseen marraskuussa 2023, tuo affektiivisuus valtasi hänet edelleen: ”taas minä itken, ja minä muistan kuin eilisen päivän sen surevan äidin kasvot. Valitettavasti en tiedä, kuinka perhe on lapsensa tapaturmaisesta kuolemasta selvinnyt – luulen kuitenkin, että myös äiti itkee edelleen enemmän kuin ennen lapsensa kuolemaa ja enemmän kuin minä. Lähetän mielessäni rukouksentapaisia ajatuksia perheelle”.

4.5 Yhteisö väistelee lapsen kuolemaa

Haastatteluissa lapsen kuolemasta mielellään vaietaan, ja se on vaikea aihe myös tutkijalle, etenkin äidille, ja keskustelu kääntyy helposti toisaalle. Tähän viittaa myös Koskela (2011, 22) tutkimuksessaan. Omassa aineistossamme pappien haastatteluissa tuli esille, että toisille lapsen kuolemasta puhuminen oli hyväksyttävää. Mutta jopa sellaiset kuoleman ammattilaiset kuin papit saattoivat haastattelussa kiertää lapsen kuolemaan liittyvää keskustelua. Ortodoksisen seurakunnan pappi tuo puheessaan esille, että lapsen kuolema on erityisen ikävä kuolema, mutta hyvin pian hän kääntää puheensa lohduttavaan voimaan ortodoksisen kirkon teologisessa opetuksessa. Tämän jälkeen haastateltavan esimerkit kuolleiden omaisista käsittelevät vanhojen ihmisten kuolemia. Pappi ikään kuin väistää tai kiertää menemästä syvemmälle lapsen kuoleman käsittelyyn ja kääntää puheen toisaalle. Hän hakee selitystä ja hyväksyntää lapsen kuolemaan teologisesta opista.

Pirjo: Kun lapsi kuolee, kun se järjestys ei ole normaali, niin onko siinä eroja, tai onko siinä jotain erityistä suhteessa siihen, että jos järjestys on oikea?

Pappi: Minulla on sellainen kokemus erilaisista hautajaisista, haudattiin vauvoja, suomalaisia, venäläisiä, nuoria, itsemurhan tehneitä, myös venäläisiä, suomalaisia ja ne on erityisen synkät tapaukset. Koska jotenkin tuntuu, että ihminen hyväksyy, että kun vanha sanonta, että vanhan ihmisen on pakko kuolla ja sitten nuori voi kuolla, mutta mitä nuorempi ihminen on sitä vaikeampi hyväksyä se. Ja se aina tulee se, että hänellä on niin paljon elämää edessä vielä ollut, ja yhtäkkiä sitten tavallaan

---

hän on kuollut. Siitä monenlaiset tulkinnat, monilla ihmisillä nousee sellaiset, että miten Jumala sallii sellaista. Ja se on se vakiokysymys sitten. Kirkon opetus, että Jumala antaa meille kaikille elämän, ja Hän kutsuu myös omalla ajalla jokaisen meistä, ja että siellä on paljon parempi olla, kun maailmalla täällä, eli siinä on se myös opetus, joka koskee kaiken ikäisiä.

Vaikeneminen ja aiheen sivuuttaminen tulee esille myös tutkijakaksikon äidin itsereflektiossa. Hän halusi aineistoa läpikäydessään, netin tarjoamaan materiaalia selatessaan ja vanhempien kokemuksia lapsen kuolemasta selvittäessään, usein paeta tilanteista ja katkaista aineiston läpikäymisen. Tällainen tilanne tapahtui katsellessa videoita, joissa lapsensa menettäneet vanhemmat kertoivat kokemuksiaan siitä, kuinka ammattilaisen kannattaa kohdata sureva. Käpy ry:n sivulla oli aiheesta kolme noin kuuden minuutin pituista videota, ja kun hän katsoi kolmatta videota, jossa äiti kertoi, kuinka sai kuulla lapsensa vakavasta sairaudesta, oli video katkaistava. Sen katsominen oli liian pelottavaa, koska tutkijalla on omia pieniä lapsia, ja kaiken tutkijan järjen ja tunteiden ohi äkillisesti yllätti affektiivinen reaktio: pakene ja jätä videon katsominen kesken. Samaan aikaan tutkija koki jotain selittämätöntä häpeää, eikä se ehkä ollut edes häpeää, vaan jokin sitä lähellä oleva affekti, jossa hän syytti itseään siitä, että hän oli etuoikeutettu, kun hän saattoi jättää videon katsomisen kesken tietäen, että heille, jotka tämän tilanteen joutuivat kohtaamaan, ei ollut mahdollista tehdä tätä valintaa.

Lapsen kuolemasta vaikeneminen tulee esille myös siinä, kuinka ulkopuoliset suhtautuvat aiheeseemme. Kun jompikumpi tutkijoista kertoo tutkivansa lapsen kuolemaa, hän kohtaa usein reaktion, jossa keskustelu työstä tai tutkimusaiheesta kokonaan loppuu. Toisinaan keskustelukumppani saattaa todeta, että *jonkunhan sitäkin pitää tutkia*, ja tämän jälkeen keskustelu kääntyy muualle ja toisiin aihepiireihin.

Vaikenemisen vastapainona on surun jakamisen toimintamalli, metafora, että jaettu suru olisi kevyempi kantaa. Surun jakamista pidetään surusta selviytymisen strategiana, ja esimerkiksi Facebook-ryhmien ja muun sosiaalisen median yksi funktio on edesauttaa omaisia selviytymään suuresta surustaan. Hautaustoimistojen lehden Tiimalasin vauvan kuolemaa käsittelevässä artikkelissa Antti Varis (1998, 11–12) kehottaa lapsensa menettäneitä jakamaan surunsa. Se oli tärkeintä myös Leena Väisäsen, Variksen haastatteleman asiantuntijan, mukaan. Väisänen korostaa, että surun jakaminen oli tärkeä osa surusta selviämistä. Voidaan esittää kysymys siitä, kuinka valmis yhteiskuntamme on jakamaan lapsensa menettäneiden omaisten surua, jos edes lapsen kuolemaa tutkivan tutkijan kanssa ei haluta, osata tai pystytäkään keskustelemaan luonnollisesti tästä aiheesta. Kuinka valmis yhteiskuntamme on käsittelemään, vastaanottamaan, hyväksymään ja kohtaamaan lapsen kuoleman ja lapsensa menettäneen omaisen ja tämän tunteet?

5 Lopuksi: affekti, ihminen ja yhteiskunta

Miksi tunteista ja affekteista puhuminen on yhteiskuntapoliittisesti tärkeää? Auttaako niiden huomioiminen meitä jotenkin muokkaamaan rakenteita ja tekemään parempaa yhteiskuntapolitiikkaa? Miten tunteet ja niiden ymmärtäminen edistävät yhteiskuntapolitiikan perimmäistä tavoitetta: tehdä yhteiskunnasta entistä oikeudenmukaisempi ja parempi? Tämän artikkelin tavoitteena on kuoleman affektiivisuutta tutkimalla tuottaa ymmärrystä, että kuoleman tuottama poikkeustila voi kohdata kenet tahansa, ja että siihen liittyvä affektiivisuus – hajoaminen ja musertuminen – kuuluu yhteiskuntaan ja yhteiskunnan ruumiillisten jäsenten kokemukseen. Tämän ymmärryksen kumuloituminen puolestaan voi parhaimmillaan tuottaa ympärilleen ymmärrystä ja empatiaa, joka parhaimmillaan toimii affektiivisesti niin, että se saa ihmiset yhteiskunnassa (päätoksentekijät) toimimaan yhteiskuntarauhaa ylläpitävästi. Ihmiset yhteiskunnan osina toimivat affektiivisesti, ja lähes aina tiedostamattaan. Näin affektit ja niiden sanoitetut muodot tunteet ohjaavat yhteiskunnallista toimintaa.

Tutkiessamme kuolemaa ja sen affektiivisuutta, kykyä liikuttaa ja saada ihmiset yhteiskunnassa liikkumaan ja toimimaan (vrt. Jokinen 2024), olemme valinneet esimerkiksi kenties sen raastavimman, lapsen tai nuoren kuoleman. Tunteet, ja etenkin affektit ovat kontrolloimattomia, ja eräällä tavalla myös kulttuurista riippumattomia, universaaleja, ihmisluntoon kuuluvia elämän rakennuselementtejä, jotka tekevät ihmiset riippuvaisiksi toisistaan ja samalla ylläpitävät yhteisöllisyyttä, kykyä ja halua toimia ja elää yhdessä. Myös kuolema on aina paitsi yksilöllistä myös yhteisöllistä – ja yhteisöllisyyttä löytyy niin lapsen kuin nuoren kuolemasta. Erityisesti nuoren kuolema koskettaa usein laajaa surevien joukkoa. Nuoret ovat vanhempiensa lapsia, mahdollisten sisarustensa iso- ja pikkuveljiä/-siskoja, ystäviensä läheisiä, mutta nuoren kuolema koskettaa myös yhteisöä hyvin laajalti. Nuoren aikuisen kuoleman aiheuttama suru näkyy esimerkiksi haudoilla tapahtuvana muisteluna ja surutyönä. Muistoesineitä ja kynttilöitä tuovat paitsi omaiset ja sukulaiset myös laajat ystäväpiirit sekä täysin tuntemattomat ihmiset. Erilaiset enkelihahmot joko kuvina hautakivissä tai patsaina haudoilla ovat tyypillisiä nuoren kuolemaan liittyviä muistamisen symboleita, mutta niiden vieminen itsessään on jo affektiivista toimintaa. Kuolemat näkyvät myös sosiaalisessa mediassa, jossa kuolema on yleensä performatiivista, mutta omaisensa menettäneelle se voi olla myös affektiivista surutyötä, surun jakamista.

Aineistomme perusteella näyttää siltä, että lapsen kuoleman kohdalla surun jakaminen osoittautuu haastavaksi. Lapsen ja nuoren kuolema on asia, mistä yhteisössä mielellään vaietaan, niin kauan kuin se ei kosketa itseä henkilökohtaisesti. Tämän artikkelin tavoite on kirjoittaa auki sitä tosiasiaa, että myös lapsen ja nuoren kuolema kuuluvat yhteisön ja sen jäsenten elämään samalla tavalla kuin julkiset sodan ja sairauksien kautta tapahtuvat kuolemat. Artikkelin tavoite on lisätä ymmärrystä siitä, että kuolema herättää tunteita ja affekteja. Erityisesti affekti, joka toisaalta on henkilökohtainen kokemus, mutta samaan aikaan syntyy vuorovaikutuksessa surijan ja ympäristön (muiden ihmisten ja yhteiskunnallisten olosuhteiden) kanssa, on välttämätön osa ihmisyyttä ja ihmisenä

olemista. Affekti on liikkeessä oleva hetkellisesti pysähtynyt kokemus, joka syntyy ihmisten välisessä toiminnassa ja vaikuttaa affektiivisena olosuhteena toimijoihinsa ja heidän elämäänsä. Siksi on keskeistä ymmärtää, että suhtautumisemme yhteiskunnassa lapsen kuolemaan ja lapsen kuoleman kohdanneiden tunteisiin vaikuttaa niin surijoiden suruun, siitä selviytymiseen kuin koko yhteiskunnan affektiiviseen ilmapiiriin. Miten suhtaudumme lapsen kuolemaan: vaikenemmeko ja väistämme sitä niin kauan kuin se ei osu omalle kohdalle vai kohtaammeko surijan ihmisenä, yksilönä ja annamme tilaa hänen affektiivisuudelleen, joka rakentuu mielen ja ruumiin rinnakkaiselossa itsen ja toisten välisessä vuorovaikutuksessa? Vaikka lapsen kuolema on yksilöllinen kokemus, se on myös yhteiskunnallinen kysymys. Lapsen kuolemaan liittyvien tunteiden ja affektien ymmärtäminen ja niistä puhuminen kehittää yhteiskuntaa. Meille kaikille on hyödyksi ymmärtää, kuinka haavoittuvaisia olemme väistämättömän edessä.

Kirjoittajista

Pirjo Pöllänen on yhteiskuntapolitiikan tutkija. Hänen tutkimuksensa on keskittynyt maahanmuuton tutkimukseen osana suomalaista hyvinvointivaltiota. Tällä hetkellä Pöllänen toimii tutkijana professori Olga Davydova-Minguet'n johtamassa Suomen Akatemian hankkeessa, jossa tutkitaan kuolemaa transnationaalissa tilassa.

Ismo Björn on historiantutkija. Viime vuosina hän on tutkinut muistia ja muistin politiikkaa Suomen ja Venäjän rajalla. Hänen viimeisemmät julkaisunsa koskevat ylijärjestyksen elämäntapaa ja historiallista sodan kuolemaa ja muistoa. Björn on tutkijana mukana Olga Davydova-Minguetin johtamassa kuolemaa käsittelevässä tutkimuksessa sekä monitieteisessä Toimijoiden Karjala-hankkeessa, jossa tutkitaan Venäjän rajan 1990-luvulla tapahtuneen avautumisen tuottamia lupauksia ja sen nykyisen sulkeutumisen vaikutuksia.

Artikkeli on tuotettu Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa Ylijärjestyksen kuolema: kuoleman käytännöt ja muistot ylijärjestyksessä arjessa Suomen ja Venäjän välisellä rajalla (projektin numero 339981).

Lähteet

Ahmed, Sara. 2004. *The Cultural Politics of Emotions*. New York: Routledge.

Aho, Anna Liisa. 2010. *Isän suru kuoleman jälkeen. Tuki-interventio ja sen arviointi*. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8221-2>

Aho, Anna Liisa ja Sirkku Savolainen. 2012. ”Kirjallisuuskatsaus – Vanhempien selviytymistä edistävät ja estävät tekijät lapsen kuoleman jälkeen.” *Thanatos* 1 (2):1–28. <https://journal.fi/thanatos/article/view/131931>

Björn, Ismo. 2022. *Viisikymmentä vuotta Karjalan tutkimus(laitos)ta*. Publications of the University of Eastern Finland. General Series No 40. Joensuu: University of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-4547-1>

Björn, Ismo ja Olga Davydova-Minguet. 2022. ”Väärä katsoja: ylijäräinen elämäntapa ja kansallinen julkinen muisti.” Teoksessa *Kulttuurintutkimus tietämisen tapana*, toimittaneet Taina Kinnunen ja Juhana Venäläinen, 105–104. Tampere: Vastapaino.

Davydova-Minguet, Olga, Pirjo Pöllänen, Ismo Björn, Teemu Oivo ja Oleg Reut. 2022. ”Hautausmaat ylijäräisyyden tiloina”. *Idäntutkimus* 29 (3): 21–38. <https://doi.org/10.33345/idantutkimus.115255>

Davydova-Minguet, Olga ja Pirjo Pöllänen. 2023. “Long Farewell: Bureaucracy of Transnational Death in (Post)-Mortal Practices of Russian-Speaking Immigrants in Finland”. *Revue Européenne des Migrations Internationales* 39 (1): 53–76. <https://doi.org/10.4000/remi.22044>

Davydova, Olga ja Pirjo Pöllänen. 2011. “The Border Crossing from Ethnosexual Perspective: Case Study from the Finnish-Russian Border”. *Eurasia Border Review* 2 (1): 73–87. https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/50853/1/EBR2-1_006.pdf

DeGroot, Jocelyn M. 2012. “Maintaining Relational Continuity with The Deceased On Facebook.” *OMEGA - Journal of Death and Dying* 65 (3): 195–212. <https://doi.org/10.2190/OM.65.3.c>

Erämaja, Tapani. 2006. *Viimeinen matka. Toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän professiostruktuurista*. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Yliopistopaino. <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-3503-X>

Foot, Kirsten, Barbara Warnick ja Steven M. Schneider. 2006. “Web-Based Memorializing After September 11: Toward a Conceptual Framework.” *Journal of Computer-Mediated Communication* 11 (1): 72–96. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.tb00304.x>

Hiltunen, Kaisa. 2010. ”Myötätunnolla ja varovaisesti: Eettinen, sosiaalinen ja ruumiillinen näkökulma suruun elokuvassa Eläville ja kuolleille”. *Media & Viestintä* 33 (4). <https://doi.org/10.23983/mv.62925>.

Hussin, Nur Atikah Mohamed ja Anna Liisa Aho. 2020. "Malaysian bereaved fathers' experiences after the traumatic death of their child". *Bereavement Care* 39 (2): <https://doi.org/10.1080/02682621.2020.1771953>

Ikävalko, Elina ja Tuuli Kurki. 2014. "Tutkimuksen rajoilla kuljeskellen." *Marginaalin voima! Aikuiskasvatuksen 51. vuosikirja*. Toimittaneet Kristiina Brunila ja Ulpukka Isopahkala-Bouret, 222–241. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9423-5>

Jetsu, Laura. 2001. *Kahden maailman välillä. Etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 853. Helsinki: SKS.

Jokinen, Eeva. 2024. "Affective encounters in welfare service work." Teoksessa *Gender and Welfare Service Work in Biocapitalism: Lean in Action*, toimittaneet Eeva Jokinen, Helena Hirvonen, Laura Mankki, Timo Aho ja Iris Lehto, 161–180. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003309789>

Jokinen, Eeva ja Juhana Venäläinen, toim. 2015. *Prekarisaatio ja affekti*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7125-0>

Joronen, Katja, Anja Rantanen, Tarmo Risunen ja Anna Liisa Aho. 2017. "Perheen toiminta ja siihen yhteydessä olevat tekijät lapsen kuoleman jälkeen." *Hoitotiede* 29 (1): 24–36. <https://journal.fi/hoitotiede/article/view/128379>

Kemppainen, Hanna. 2021. *Kipeimmän surun kääntöpuoli. Voiko oman lapsen kuolemasta koskaan selvitä?* Opinnäytetyö, ylempi ammattikorkeakoulututkinto. Savonia. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-202105077650>

Kemppainen, Ilona. 2006. *Isänmaan uhrin – sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Keskinen, Niina, Marja Kaunonen ja Anna Liisa Aho. 2017. "Lapsen kuoleman kokeneiden läheisten surusta kertominen runojen avulla." *Hoitotiede* 29 (3): 219–230. <https://journal.fi/hoitotiede/article/view/128396>

Kivimäki, Sanna, Marjo Kolehmainen ja Johanna Sumiala. 2010. "Tunteet ja tutkimus". *Media & Viestintä* (33)4: 2–6. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/62918>

Koskela, Harri. 2011. *Lapseni elää aina sydämessäni. Lapsen menetyksen merkitys vanhemman spiritualiteetin muotoutumisessa*. Akateeminen väitöskirja. Kirkon tutkimuslaitoksen julkaisuja 114. Porvoo: Kirkon tutkimuskeskus.

Laakso, Hilikka. 2000. *Äidin suru alle seitsenvuotiaan lapsen kuoleman jälkeen*. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:isbn:951-44-4742-5>

Lehtola, Ilkka ja Silva Tedre. 2014. ”Kulkeminen maaseututkimuksessa.” *Janus* 22 (3): 279–287. <https://journal.fi/janus/article/view/51215>

Malmberg, Raili. 1990. *Kaunis käytös, hyvät tavat*. Keuruu: Kotiliesi.

Mankki, Laura, Timo Aho, Eeva Jokinen, Helena Hirvonen ja Iris Lehto. 2024. ”Theoretical toolbox and methodological approaches.” Teoksessa *Gender and Welfare Service Work in Biocapitalism: Lean in Action*, Eeva Jokinen, Helena Hirvonen, Laura Mankki, Timo Aho ja Iris Lehto, 22-49. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003309789>

Paasonen, Susanna. 2017. ”Affekti suhteina ja intensiteettinä.” *Tieteessä tapahtuu* 35 (2): 42–43. <https://journal.fi/tt/article/view/62067>

Parviainen, Kaisa, Marja Kaunonen ja Anna Liisa Aho. 2012. ”Vanhempien kokemuksia yksilövertaistuesta lapsen kuoleman jälkeen.” *Hoitotiede* 24 (2): 150–162. <https://journal.fi/hoitotiede/article/view/128241>

Pajari, Ilona. 2014. ”Hautaustoimistot surevien tukena – muuttuva surukäsitys ja hautausalan kasvava rooli kuolemanrituaaleissa 1900-luvun loppupuolen Suomessa.” *Thanatos* 2 (3): 61–78. <https://journal.fi/thanatos/article/view/137396>

Pajari, Ilona. 2012. ”Kuolema työnä ja kuolemantyö keskustelun aiheena.” *Thanatos* 2 (2): 1–9. <https://journal.fi/thanatos/article/view/131932>

Pentikäinen, Juha. 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530. Helsinki: SKS

Precarias a la deriva. 2009. *Hoivaajien kapina*. Helsinki: Like.

Puustinen, Liina. 2010. ”Kuolenko minä seuraavaksi? Vihan ja pelon kierrätystä Kauhajoen koulusurmaajan kuvan vastaanotossa.” *Media & viestintä* 33 (4): 43–59. <https://doi.org/10.23983/mv.62924>

Pöllänen, Pirjo. 2013. *Hoivan rajat. Venäläiset maahanmuuttajanaiset ja yllirajainen perhehoiva*. Helsinki: Väestöliitto. <https://www.vaestoliitto.fi/uploads/2020/12/5e0ed925-hoivan-rajat.pdf>

Rinne, Jenni, Anna Kajander ja Riina Haanpää, toim. 2020. *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos. <https://doi.org/10.31885/9789526850962>

Saresma, Tuija. 2020. ”Vihan sfäärit: valkoisten heteromiesten affektiivinen mobilisaatio sosiaalisessa mediassa.” Teoksessa *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*, toimittaneet Jenni Rinne, Anna Kajander ja Riina Haanpää, 196–243. Helsinki: Ethnos. <https://doi.org/10.31885/9789526850962>

Savolainen, Sirkku, Marja Kaunonen ja Anna Liisa Aho. 2013. ”Vanhempien selviytymisessä auttavat tekijät lapsen kuoleman jälkeen.” *Hoitotiede* 25 (3): 222–235. <https://journal.fi/hoitotiede/article/view/128280>

Seppälä, Olli. 2005. *Surun ja toivon kuvat. Hautamuistomerkkien sanoma*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Seppälä, Tiina, Tapio Nykänen, Saara Koikkalainen, Enni Mikkonen ja Minna Rainio. 2020. ”In-between Space/time: Affective Exceptionality During the ‘Refugee Crisis’ in Northern Finland”. *Nordic Journal of Migration Research* 10 (1): 87–105. <https://doi.org/10.2478/njmr-2019-0029>

Sobchack, Vivian. 2004. *Carnal Thoughts: Embodiment and Moving Image Culture*. Berkeley: University of California Press.

Suopajarvi, Tiina, Eerika Koskinen-Koivisto, Kristiina Korjonen-Kuusipuro, Kirsi Maria Hytönen ja Pilvi Hämeenaho. 2019. ”Tunteilla on väliä: tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa.” *Elore* 26 (2): 42–67. <https://doi.org/10.30666/elore.77809>

Tedre, Silva. 1999. *Hoivan sanattomat sopimukset. Tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä*. Akateeminen väitöskirja. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Tuomi, Jouni ja Anneli Sarajarvi. 2002. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Varis, Antti. 1998. ”Tärkeintä on surun jakaminen.” *Tiimalasi* 1998/1, 11–12.

Venäläinen, Juhana. 2015. ”Hajoaminen”. Teoksessa *Prekarisaatio ja affekti*, toimittaneet Evva Jokinen ja Juhana Venäläinen, 171–195. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7125-0>

Väisänen, Leena. 1996. *Family grief and recovery process when a baby dies. A Quality study of family grief and healing processes after fetal or baby loss*. Akateeminen väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9514254295>

Walter, Tony, Rachid Hourizi, Wendy Moncur ja Stacey Pitsillides. 2012. ”Does the Internet Change How We Die and Mourn? Overview and Analysis.” *OMEGA - Journal of Death and Dying*, (64) 4: 275–302. <https://doi.org/10.2190/OM.64.4.a>